

İqlim fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə ali audit orqanlarının cəlb olunması

Beynəlxalq və yerli təcrübə. Reallıqlar və çağırışlar

Vüqar Gülməmmədov
Azərbaycan Respublikası
Hesablama Palatasının sədri

İqlim dəyişikliyi dövrümüzün ən böyük qlobal problemlərindən hesab olunur. İstixana qazlarının emissiyası, buzlaqların əriməsi, meşə yanğınları, meşələrin qırılması və su ehtiyatlarının düzgün bölüşdürülməməsi ətraf mühitə, iqtisadi və sosial vəziyyətə mənfi

təsir göstərir. Qeyd edilən problemlərin həlli bütün planet üzrə həyata keçirilməlidir.

Son iki onillikdə hökumətlər tərəfindən istixana qazlarının emissiyasının azaldılması üçün görülən milli və beynəlxalq tədbirlərə baxmayaraq, iqlim sistemində

istiləşmə prosesinin davam etməsi müşahidə edilir. İqlim Dəyişikliyi üzrə Hökumətlərarası Panelin (Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC) 2023-cü ildəki hesabatına görə, bütövlükdə iqlim sistemi üzrə son illərdə dəyişikliklərin miqyası və iqlim sisteminin bir çox aspektləri əsrlərdən bəri görünməmiş vəziyyətə çatmışdır. Belə ki, hesabata əsasən, 2011-2020-ci illərdə qlobal səth temperaturu 1850-1900-cü illərlə müqayisədə 1,1°C çoxdur. Gələcək dövr üçün ssenarilərdə də iqlim dəyişikliklərinin davam edəcəyi proqnozlaşdırılır.

Qlobal iqlimlə bağlı fəaliyyət dövlət və özəl sektorlarda bir çox maraqlı tərəflərin ortaq məsuliyyəti olsa da, hazırkı dövrdə birincinin bu sahədə həyata keçirdiyi fəaliyyətin üstünlüyü aydın hiss olunur. Belə ki, milli hökumətlər iqlim dəyişikliyi və onun nəticələrinə qarşı mübarizə aparmaq

Əsas İqlim Dəyişikliyi Sazişləri üzrə maliyyə öhdəlikləri

Kopenhagen razılaşması: İnkişaf etmiş ölkələr 2020-ci ilə qədər inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün iqlimin maliyyələşdirilməsinə hər il 100 mlrd. ABŞ dolları birgə səfərbər etməyi öhdəliklərinə götürmüşlər

UNFCCC: İnkişaf etmiş ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkələrin çəkdiyi xərclərin bəzilərini ödəmək üçün yeni və əlavə maliyyə resursları təmin etməyə borcludurlar

Paris sazişi: 2025-ci ilə qədər mövcud kollektiv iqlim maliyyə səfərbərliyi məqsədini davam etdirmək üçün inkişaf etmiş ölkələri öhdəlik götürülmüşdür.

COP26: İnkişaf etmiş ölkələr 2020-ci ildə məqsədə çatma bilmədilər: İnkişaf etmiş ölkələr hələ də hədəfin yerinə yetirilməsi üçün məsuliyyət daşıyırlar

üçün dövlət (ictimai) resurslarını bölüşdürməklə, dövlət siyasətlərini həyata keçirməklə və müxtəlif idarəetmə mexanizmləri vasitəsilə iqlim fəaliyyətində mühüm rol oynayırlar. Hökumətlərin qəbul etdiyi siyasi öhdəlik, institusional çərçivə, güclü strateji idarəetmə, maliyyə və texnologiyaya geniş çıxış imkanları iqlimlə bağlı effektiv fəaliyyətə kömək edə bilər.

Göründüyü kimi, iqlim dəyişikliklərinin təsirlərinin azaldılması (mitiqasiya) və bu təsirlərə uyğunlaşma (adaptasiya) üçün fəaliyyətlərin icrasında maliyyə resurslarına çıxış, xüsusilə dövlət maliyyəsi vacib vasitədir.

İqlim fəaliyyətinin bütün planetə təsir etməsi, bu fəaliyyətin icrası üçün əhəmiyyətli maliyyə, o cümlədən dövlət (ictimai) resurslarından istifadə olunması, bu prosesdə dövlət maliyyəsinin idarəedilməsi tsiklinin bütün əhatəsinə milli hökumət əsaslı yanaşmanın tələb olunması nəzərə alınmaqla vəsaitlərin idarəedilməsinə nəzarət funksiyasını həyata keçirən ali audit orqanları (AAO) öz auditləri vasitəsilə bu məsələyə töhfə verə bilərlər.

Aparılan təhlillər göstərir ki, AAO-lar tərəfindən ekoloji auditlərin keçirilməsi, o cümlədən onların iqlim fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə cəlb edilməsi təcrübəsi son illərdə genişlənməkdədir. Əvvəllər AAO-ların ənənəvi rolu dövlət təşkilatları üzrə maliyyə əməliyyatlarına nəzarət etməkdən ibarət idi. Ötən əsrin sonlarından başlayaraq isə AAO-lar bir sıra sahələrdə, o cümlədən ətraf mühit sahəsində öz məsuliyyətlərini dərk edərək audit işinin yeni istiqamətində tədqiqatlara başladılar.

Ətraf mühitin auditinin stimullaşdırılması və dəstəklənməsi, informasiya və metodoloji bazanın mübadiləsi, habelə digər əməkdaşlıq ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədilə Ali Audit Orqanlarının

Beynəlxalq Təşkilatı (INTOSAI) nəzdində Ətraf Mühitin Auditi üzrə İşçi Qrupu (INTOSAI WGEA) yaradıldı.

Bu proses sahə üzrə spesifik təlimatların qəbul edilməsi, habelə dəyişən mühit nəzərə alınmaqla onlara yenidən baxılma müəahidə olunmaqdadır. Belə ki, son 20 ildə INTOSAI tərəfindən Ekoloji Perspektivli Fəaliyyətlər üzrə Təlimat (GUID 5200), Maliyyə və Uyğunluq Auditləri Kontekstində Ətraf Mühitin Auditi üzrə Təlimat (GUID 5201) qəbul edildi. Bundan əlavə, Dayanıqlı İnkişaf: AAO-ların rolu adlı Təlimatda (GUID 5202) da ekoloji aspektlər əhatə olunur. Təlimatlardan da göründüyü kimi, ətraf mühitlə bağlı məsələlər uyğunluq və maliyyə auditləri ilə əhatə edilə bilsə də, iqlim dəyişikliyi ilə bağlı audit mövzularında səmərəlilik (performans) auditləri ön plana çıxır. Ətraf mühit sahəsi üzrə performans auditləri ilə isə əsasən aşağıdakılarla əhatə olunur:

- *ekoloji proqramların icrası;*
- *digər proqramların ətraf mühitə təsiri;*
- *ətraf mühitin idarə edilməsi sistemləri və ekoloji hesabatlar;*
- *təklif olunan ekoloji siyasət və proqramların qiymətləndirilməsi;*
- *kəşif edilən ekoloji problemlərin həlli.*

Hazırda iqlim dəyişikliyinə cəmiyyət və iqtisadiyyat üçün yaratdığı risklərin fərqi varan bir çox AAO-lar üçün iqlim fəaliyyəti ekoloji audit mövzusu kimi aktuallaşmaqdadır. Təsadüfi deyil ki, INTOSAI-nin Ətraf Mühitin Auditi üzrə İşçi Qrupunun sorğusunda respondentlərin əksəriyyəti iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşmanı gələcək auditlər üçün bir nömrəli ekoloji audit mövzusu kimi qoyurlar.

AAO-lar tərəfindən aparılan iqlim fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı 3 maddə vasitə-

silə **yekun nəticəyə** - "hökumətin iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşdırılma tədbirlərinin hesabatlılığının təkmilləşdirilməsinə, effektivliyinə və inklüzivliyinə töhfə verməyə" nail olunmasını hədəfləyir:

1. Müxtəlif sahələr (məsələn, təbii fəlakət riskinin azaldılması, su ehtiyatlarının idarə edilməsi, dəniz səviyyəsinin qalxması, iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma planlarının həyata keçirilməsi, iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma ilə bağlı tədbirlərlə bağlı DİM-lərin icrasının auditləri) üzrə yüksək keyfiyyətli auditlər və tövsiyələr;
2. qanunvericiliyə uyğun olaraq audit hesabatlarının vaxtında verilməsi;
3. audit prosesi boyunca auditin təsiri.

Beynəlxalq AAO cəmiyyəti daxilində aparılan müzakirələr və araşdırmalar əsasında INTOSAI-nin IDI (İnkişaf Təşəbbüsü) təşkilatı və Ətraf Mühitin Auditi üzrə İşçi Qrupu tərəfindən iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşdırma tədbirləri ilə bağlı **5 tematik sahə** və həmin sahələr üzrə auditlər əhatə oluna biləcək fəaliyyətlər müəyyən edilmişdir.

1. **Təbii fəlakət riskinin azaldılması:** Auditlər bir sıra uyğunlaşma tədbirlərini (daşqın baryerləri, erkən xəbərdarlıq sistemləri, qasırğa xəbərdarlığı, ağac əkilməsi, insanların köçürülməsi, hazırlıq planları və təşkilati strukturların yaradılmasını) əhatə edə bilər.
2. **Su ehtiyatlarının idarə edilməsi:** Bu sahə üzrə sıra uyğunlaşma tədbirləri (həssas əhali təbəqəsinin ucqar ərazilərin təmiz suya çıxışını təmin etmək, quraqlıq ərazilərdə məhdud su ehtiyatlarından istifadənin innovativ üsullarını, suya qənaət, kənd təsərrüfatında su ehtiyatlarından ağıllı istifadə) üzrə auditlər keçirilə bilər.

- 3. Dəniz səviyyəsinin yüksəlməsi və sahil eroziyası:** Daşqınlar yaşayış şəraitinin pisləşməsinə səbəb olur, daha çox əhalinin yoxsul təbəqələrinə, xüsusən də qadınlara və əlilliyi olan insanlara mənfi təsir edir. Üstəlik, dəniz səviyyəsinin qalxması dünyanın ən böyük şəhərləri də daxil olmaqla, sahil şəhərlərində böyük riskdir.
- 4. İqlim dəyişiklikləri ilə bağlı planların və ya fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi:** Bu sahədə auditlər iqlim dəyişiklikləri ilə bağlı fəaliyyətlərin planlaşdırma prosesi, planın keyfiyyəti və mümkün olduqda həyata keçirilməsi ilə bağlı mövzuları əhatə edə bilər.
- 5. DİM-13-lə əlaqəli milli uyğunlaşma ilə bağlı məqsədlərinin reallaşdırılması:** Höku-

mətlərin iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma ilə bağlı bir və ya bir neçə DİM hədəfləri ilə əlaqəli tədbirləri üçün milli hədəflər üzrə auditlər aparıla bilər. Bu halda daha çox hökumət əsaslı audit yanaşmasından istifadə olunması tövsiyə olunur.

Tematik sahədən asılı olmayaraq hər bir audit üzrə 3 əsas məsələ (hesabatlılıq, nəticəlilik, inklüzivlik) AAO-ların diqqət mərkəzində olmalıdır.

Ümumiyyətlə, AAO-ların hər bir ölkədə mandatları fərqli olsa da, onların hamısı dövlət (ictimai) resurslarının idarəedilməsinin və istifadəsinin müstəqil qiymətləndirilməsini təmin etmək kimi missiyanı bölüşürlər. Resursların idarəedilməsi və istifadəsi üzrə əməliyyatların auditləri əksər hallarda uyğunluq, maliyyə və performans auditlərinin tərkib hissəsi kimi çıxış

edir. Bu səbəbdən iqlim fəaliyyətinə ayrılmış vəsaitlərin təsirlərini yoxlamaq məqsədilə AAO-lar üçün xüsusi səlahiyyətlərə ehtiyac duyulmur. Bir sıra ölkələrdə isə, o cümlədən Azərbaycanda bu, qanunvericilik səviyyəsində təsbit olunub və ali audit orqanının bilavasitə vəzifələrinə aid edilib. Belə ki, "Hesablama Palatası haqqında" Qanunun 7.0.3.9-cu maddəsinə əsasən Hesablama Palatası ətraf mühitin mühafizəsi, təbii fəlakətlərin qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasına ayrılmış vəsaitlərin istifadəsi sahəsində kənar dövlət maliyyə nəzarəti tədbirlərini həyata keçirə bilər.

INTOSAI WGEA-nın məlumatına əsasən son 5 ildə dünya üzrə AAO-lar tərəfindən ekoloji auditlərin sayı təxminən 400-dən çox, bundan birbaşa iqlim fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı olan-

Bəzi AAO-lar tərəfindən aparılan auditlər

İl	Ölkə	Auditin adı
2024	İsrail	İsrail Hökumətinin Milli İqlim Fəaliyyətinin genişləndirilmiş izləmə auditi
2024	Avropa Auditorlar Məhkəməsi	Minik avtomobillərindən karbon dioksid emissiyalarının azaldılması
2023	ABŞ	İqlim Dəyişikliyi: Kənd Təsərrüfatı İstehsalçılarının Dayanıqlığını Artırmaq və Federal Fiskal Təhlükələri Azaltmaq üçün Seçimlər
2022	Böyük Britaniya	İqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma: hökumətin rolu və tərəqqisi
2021	Finlandiya	Finlandiyanın Beynəlxalq İqlim Maliyyəsi - İdarəetmə və Effektivlik
2021	Avstriya	Avstriyada İqlim Mühafizəsi – Tədbirlər və Hədəflərə nail olmaq 2020
2020	İtaliya	Adriatik dənizdə qəfil çirklənmə
2020	Çexiya	Daşqından mühafizə tədbirlərinə dəstək
2020	Niderland	Beynəlxalq iqlim maliyyəsi üzrə izləmə
2020	Estoniya	Torpaqların yaxşılaşdırılması sistemlərinin bərpası üzrə tədbirlərin davamlılığı
2019	Çili	Səhiyyə sektorunda iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma planını ehtiva edən tədbirlərin icrası
2019	Meksika	Karbohidrogen Enerji Siyasətinin Koordinasiyası
2019	İsveç	Yerli İqlim investisiyalarına dəstək
2018	Filippin	Milli Yaşıllaşdırma Proqramı üçün nəzərdə tutulan vəsaitlərin istifadəsi
2018	Macarıstan	İctimai binaların enerji səmərəliliyinə nəzarət üzrə audit
2018	Kanada	Kanadada İqlim Dəyişikliyi Fəaliyyətinə dair Perspektivlər
2018	Norveç	Norveçin Beynəlxalq İqlim və Meşə Təşəbbüsünün araşdırılması

ların sayı isə təxminən 50-dən çox olmuşdur. Auditlərin növ strukturuna gəldikdə isə burada səmərəlilik (performans) auditinin payı əhəmiyyətli dərəcədə üstünlük təşkil edir.

Mövzunun aktuallığını nəzərə alan INTOSAI-yə hazırda sədrlik edən Braziliya AAO-su, Federal Hesablama Məhkəməsi bir qədər fərqli təkliflə çıxış etmiş, INTOSAI-nin Ətraf Mühitin Auditini üzrə İşçi Qrupu ilə birlikdə ekspertlərin və beynəlxalq təşkilatların (BMT-nin İqtisadi və Sosial Məsələlər üzrə Departamenti (UNDESA), Dünya Bankı, BMT-nin İnkişaf Proqramı (UNDP) və s.) dəstəyi ilə İqlim Skaneri (ClimateScanner) adlı təşəbbüsə başlamışdır.

də qiymətləndirmələr aparmaq, iştirakçı AAO-ların məlumatlarını icmallaşdırmaq və müvafiq məlumatları asan dildə maraqlı tərəflərə çatdırmaq, strateji layihələrin hazırlanması ilə bağlı qərarların qəbul edilməsinə dəstək verməkdən ibarətdir.

AAO-lar tərəfindən İqlim Skaneri üzrə qiymətləndirilmələr 2024-cü ildə aparılacaq və yekun nəticələrin paytaxtımızda keçiriləcək Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cü sessiyasında – COP29-da açıqlanması nəzərdə tutulur.

Bir sıra fiskal diaqnostika alətləri də AAO-ların iqlim fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə aktiv şəkildə

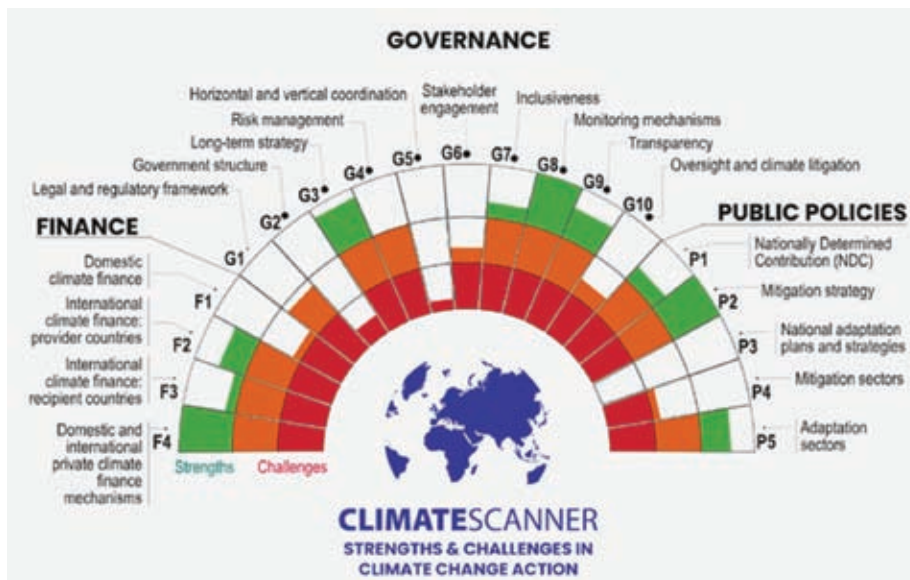
batları bu qiymətləndirmə üzrə məlumat mənbəyi kimi çıxış edir, digər tərəfdən isə alətin bəzi göstəriciləri vasitəsilə iqlim sahəsində AAO-nun fəaliyyətinin nəticəliliyi ölçülür.

İqlim dəyişiklikləri ilə bağlı milli iqlim fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatasının təcrübəsi

Ölkəmizdə iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə sahəsində hədəflərə çatmaq üçün bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirilmiş, İqlim Dəyişmələri üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır. Komissiyanın fəaliyyətinin təşkili məqsədilə İşçi Qrup formalaşdırılmış və Fəaliyyət Planı hazırlanmışdır. Ötən dövrdə Azərbaycan Respublikası iqlim dəyişmələri ilə bağlı özünün Milli Məlumatları və iki illik Yenilənmiş Hesabatlarını hazırlayaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri haqqında Çərçivə Konvensiyasının Katibliyinə təqdim etmişdir.

Paris Sazişinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası 2016-cı ildə özünün "Milli səviyyədə Müəyyən edilmiş Təhəvülər" (NDC) sənədini təqdim etmiş və qlobal miqyasda iqlim dəyişikliklərinin qarşısının alınması təşəbbüslərinə töhfə olaraq, 1990-cı baza ili ilə müqayisədə 2030-cu ilə qədər istixana effekti yaradan qazların emissiyalarının 35% həcmində azaldılmasını hədəf kimi götürmüşdür.

"Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişaf üçün Milli Prioritetlər"də Azərbaycanın təmiz ətraf mühit və "yaşıl artım" ölkəsinə çevrilməsi nəzərdə tutulmuş, iqlim dəyişikliyi və onunla mübarizə istiqamətində, eləcə də ölkəmizdə yaşıl enerji məkanı prinsiplərinə əsaslanan bərpa olunan enerjiddən iqtisadiyyatın bütün sahələrində tətbiqi məsələləri öz əksini tapmış-

Təşəbbüsün rəsmi təqdimatı Ali Audit Orqanlarının XXIV Beynəlxalq Konqresində edilmişdir. İqlim Skaneri hökumətin iqlimlə bağlı tədbirlərinin sürətli qiymətləndirilməsini nəzərdə tutan innovativ alətdir.

İqlim Skaneri aləti 2023-cü ildə dünyanın müxtəlif AAO-ları tərəfindən dizayn edilmiş və sınaqdan keçirilmişdir. Alət 3 istiqamət (idarəetmə, maliyyə və dövlət siyasəti) üzrə qiymətləndirilmələrin aparılmasına imkan verəcəkdir.

Layihənin məqsədi milli və beynəlxalq səviyyələrdə iqlim sahəsin-

cəlb olunmasını təşviq edirlər. Məsələn, Dövlət Xərcləri və Maliyyə Hesabatlılığı (PEFA) katibliyi tərəfindən hazırlanan PEFA Climate (İqlim Çərçivəsi) də AAO-ların bu fəaliyyətə cəlb olunmasını nəzərdə tutur. PEFA-nın İqlim Çərçivəsi aləti dövlət maliyyə idarəedilməsi sisteminin hökumətin iqlim dəyişikliyi sahəsində siyasətlərinin həyata keçirilməsini dəstəkləməyə və təşviq etməyə nə dərəcədə hazır olması barədə məlumat toplamaq üçün PEFA çərçivəsinə əsaslanan göstəricilər toplusudur. Qeyd edək ki, bir tərəfdən AAO-nun hesaba-

dır. İqlim dəyişikliyi təsirlərinin yumşaldılması tədbirləri "Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası, regionların sosial-iqtisadi İnkişafına dair Dövlət Proqramlarında və digər sənədlərdə də öz əksini tapmışdır.

İqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizə çərçivəsində Azərbaycan hökuməti tərəfindən əsaslı işlər görülsə də, dünya iqtisadiyyatının qlobal inkişaf meyilləri Azərbaycan Respublikasında da iqlim dəyişikliyi məsələlərinin aktual problem kimi qalmasını şərtləndirmişdir. Belə ki, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumatına əsasən 2021-ci ildə istixana qazlarının ümumi illik emissiyaları 2010-cu illə müqayisədə 26,3%, 2020-ci illə müqayisədə isə 7,8% artmışdır. Müxtəlif qiymətləndirmələrin nəticələri göstərir ki, kənd təsərrüfatı sektoru, su resursları sektoru, sahilyanı zonalar, meşə sektoru Azərbaycanda iqlim dəyişikliyinə daha çox həssasdır.

Belə şərait ətraf mühitlə bağlı fəaliyyətə kənar dövlət maliyyə nəzarətinin vacibliyini göstərməklə Hesablama Palatasının qarşısında da mühüm vəzifələri müəyyən edir. Hökumətin milli iqlim və ətraf mühitlə bağlı fəaliyyətinin səmərəliliyi və nəticəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün son illərdə Hesablama Palatası tərəfindən bir sıra nəzarət tədbirləri (əsas etibarilə, səmərəlilik auditləri) həyata keçirilmişdir. Qeyd edək ki, müəyyən edilmiş mövzulardan bəziləri beynəlxalq AAO cəmiyyətinin müəyyən etdiyi 5 tematik sahə ilə birbaşa əlaqəlidir.

Suvarma suyundan səmərəli istifadənin qiymətləndirilməsi üzrə. Son illərdə müşahidə edilən quraqlıq səbəbindən şirin su ehtiyatlarının tükənməsi tendensiyası Azərbaycanda da müşahidə edilmişdir. Elmi araşdırmaların nəticələrinə əsasən Azərbaycan hazırda 2040-cı ildə su çatışmazlığı ilə üzləşə biləcək ölkələr siyahısında 20-ci yerdə qərarlaşmışdır.

Azərbaycan Respublikasında şirin su ehtiyatlarının 75%-dən çoxunun ölkə xaricindəki mənbələrdən formalaşması şəraitində şirin su ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi məsələsi Azərbaycan üçün də aktual və prioritet məsələlərdən biri olsa da, suvarma kanallarının əsas hissəsinin torpaq məcralı olması böyük miqdarda su itkisini şərtləndirmiş, sərf edilən suyun miqdarının dəqiq ölçülməsi üçün zəruri infrastrukturun olmaması su itkilərinin miqdarının müəyyən edilməsinə imkan verməmişdir.

Bundan başqa, kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalının artırılması məqsədilə əvvəllər əkin dövrüyəsində olmayan torpaqların əkin dövrüyəsinə cəlb edilməsi quraqlıq və suvarma suyunun çatışmazlığı səbəbindən dəmyə və su mənbələrindən uzaq olan ərazilərdə kənd təsərrüfatı əkinlərinin məhv olması ilə nəticələnmişdir.

Suvarma suyundan səmərəli istifadənin təşkil edilməməsi DİM 6 (Təmiz su və sanitariya) üzrə müəyyən edilmiş və ölkənin ÜDM-in bütün mənbələrdən götürülən içməli suya nisbəti kimi müəyyənləşdirilməklə hər m³ suya düşən ÜDM-i göstərən "Sudan istifadə səmərəliliyinin dəyişməsi" indikatorunun 2018-ci ilə nisbətən 24,3% azalması mənbələrdən götürülən suyun miqdarının artımının ÜDM-in artım səviyyəsinə adekvat olmadığını və bununla da götürülən sudan daha az səmərəli istifadəni göstərmişdir.

"Pirşağı" çirkab sularının təmizlənməsi qurğusu" layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi. Zəruri miqdarda maliyyələşmənin olmaması səbəbindən qurğunun əhatə dairəsində içməli su təminatı və kanalizasiya sistemi üzrə infrastrukturun tam qurulmaması çirkab sularının qurğuya çatdırılmasını və qurğunun təyinatı üzrə istifadə edilməsinə müm-

künsüz etmişdir. Qurğunun tam gücü ilə təyinatı üzrə işləməməsi layihənin iqtisadi, ekoloji və sosial məqsədlərinə, “6.2.1.Təhlükəsiz sanitariya və gigiyena”, “6.3.1.Təhlükəsiz qaydada təmizlənən məişət və sənaye çirkab sularının xüsusi çəkisi”, “6.6.1. Su ilə əlaqəli ekosistemlərin zamanla sahələrinin dəyişməsi dinamikası” indikatorları isə 6-cı DİM üzrə məqsədlərə nail olunmadığını göstərmişdir.

Meşələrin İnkişafı Xidmətinin fəaliyyətinin səmərəlilik auditi. Aparılmış audit göstərir ki, ölkədə meşə ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsi məqsədilə güclü qanunvericilik bazası formalaşdırılmış, Meşə Məcəlləsi qəbul edilmişdir. Məcəllədə Azərbaycan Respublikasının ərazisində meşə təsərrüfatının tənzimlənməsinin, meşələrdən istifadənin, onların mühafizəsinin, qorunmasının, bərpasının, ekoloji və ehtiyat potensialının yüksəldilməsinin hüquqi əsasları müəyyən edilmişdir. Güclü hüquqi bazanın olması fonunda meşəçilik fəaliyyətinin əsasını təşkil edən əvvəlki meşə quruluşu işləri tamamlanmamış, meşə ərazilərindən səmərəli istifadə təmin edilməmiş, meşələrin qanunsuz qırılmasına qarşı müəyyən tədbirlər həyata keçirilsə də, meşələrin

digər antropogen amillərin və zərərvericilərin təsirindən qorunması və mühafizəsi sahəsində tədbirlər yetərsiz olmuşdur.

Eyni zamanda, meşə fəaliyyəti üzrə milli hədəflər müəyyən edilməmiş, meşə bərpa üzrə DİM 15-də (Torpaq ekosisteminin mühafizəsi) göstərilən hədəflərə nail olunma istiqamətində fəaliyyət yetərli olmamaqla meşə ilə örtülü sahələrin miqdarında nəzərəcarpacaq artım müşahidə edilməmiş, DİM-15 çərçivəsində müəyyən edilmiş indikatorların hesablanması hallarına rast gəlinmişdir.

2023-cü ildə həyata keçirilmiş auditlə əhatə olunan Ağal “ağıllı kənd” layihəsi 17 Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərindən 8-i ilə (“1. Aclığa son”, “6.Təmiz su və sanitariya”, “7.Sərfəli və əlçatan enerji”, “8.Layihəli əmək və iqtisadi artım”, “9.Sənaye, innovasiya və infrastruktur”, “11.Dayıqlı şəhərlər və icmalar”, “12.Məsuliyyətli istehsal və istehlak”, “13.İqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizə”) birbaşa əlaqəlidir. Hazırda Hesablama Palatası tərəfindən müvafiq mövzu üzrə audit prosesi davam edir. Auditin nəticələrinin Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində keçirilməsi nəzərdə tutulan COP 29-da təqdim edilməsi nəzərdə tutulur.

Bundan əlavə, Hesablama Palatası tərəfindən dövlət büdcəsi xərclərinin funksional təsnifatının “**Ətraf mühitin mühafizəsi**” bölməsi üzrə orta müddətli xərclər çərçivəsindəki göstəricilərin təhlili aparılmışdır. Təhlil çərçivəsində 4 proqramın (Bioloji müxtəlifliyin qorunması, Təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə, Hidrometeoroloji məlumatların təminatı və Ətraf mühitin mühafizəsi) xərcləri üzrə proqnoz və icra göstəriciləri, eləcə də indikatorlar təhlil edilmiş, fəaliyyətin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətləri göstərilmişdir.

Aparılmış nəzarət tədbirləri ilə hökumətin milli iqlim və ətraf mühitlə bağlı fəaliyyətində bir sıra çətinliklərin də olduğu müəyyən edilmişdir.

- *İşğaldan azad olunmuş ərazilərin, həmin ərazilərdə meşələrin və bütövlükdə ekosistemin bərpası fəaliyyəti böyük resurs və zaman tələb edir. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpasına 2021-2022-ci illər ərzində dövlət büdcəsindən 3 milyard dollardan artıq vəsait ayrılmışdır ki, bu da həmin vəsaitlərdən səmərəli istifadənin təşkili və həyata keçirilməsi üzrə hökumətin, vəsaitlərdən səmərəli istifadənin təmin olunmasına əminliyin*

yaradılması istiqamətində isə AAO olan Hesablama Palatasının qarşısında yeni çağırışlar yaradır.

- Bərpa olunan enerji qisminə su elektrik stansiyalarında elektrik enerjisi istehsalı böyük axar su mənbələrinin olmasını tələb edir. Şirin su ehtiyatlarının 75%-nin Azərbaycandan kənar da formalaşdığı şəraitdə böyük axar su mənbələri əsas etibarilə transsərhəd sulardır. Son illərdə baş vermiş quraqlıq və iri çayların keçdiyi və yuxarı hissədə yerləşən ölkələr tərəfindən də həmin çayların su ehtiyatlarından istifadə edilməsi transsərhəd çayların Azərbaycan ərazisinə çatanadək su ehtiyatlarının azalmasına səbəb olur ki, bu da yeni su elektrik stansiyalarının tikilməsi və mövcud stansiyalardan daha səmərəli istifadə edilməsində çətinliklər yaradır. Bundan başqa, transsərhəd çayların Azərbay-

can ərazisinə çatanadək müvafiq normalardan artıq çirklənməsi ətraf mühitə daha böyük mənfi təsirlərlə yanaşı, həmin suların məişətdə və təsərrüfat məqsədləri üçün istifadə edilməsinə uyğunlaşdırılması üçün əlavə vaxt və resurslar tələb edir.

- Azərbaycan dünyanın mina ilə ən çox çirklənmiş ölkələri sırasındadır və təxminlərə görə ölkədə 1,5 milyondan çox partlamamış mina və döyüş sursatı vardır. 08.11.2020-27.02.2024-cü il dövründə 345 nəfər 205 mina partlamasının qurbanı olmuşdur. Mina təhlükəsi işğaldan azad olunmuş ərazilərdə torpaqlardan həm yaşayış, həm kənd təsərrüfatı, həm də ekosistemin bərpası məqsədilə istifadəsi mümkün deyildir.

Yuxarıda qeyd edilənlər daha çox ölkəyə təsiri səciyyələndirən amillərlə bağlı idi. Bununla yanaşı, demək olar ki, hər bir AAO-nun bu sahədə fəaliyyətinə təsir edən

digər amillər də mövcuddur. Bunlara aşağıdakılar aid ola bilər:

İlk növbədə iqlim fəaliyyəti sahəsində strateji idarəetmə çərçivəsinin olması və dövlət maliyyə idarəetməsi (PFM) sisteminin iqlim problemini nəzərə alması çox vacibdir. Hökumətin ətraf mühit və iqlimlə bağlı strateji prioritetləri və məqsədləri maliyyə planlaşdırmasına kömək etmək üçün aydın şəkildə müəyyən edilməsi xüsusilə vacibdir. İqlim maliyyəsi, yaşıl büdcə və s. bu kimi anlayışlar hazırda dövlət maliyyəsinin idarəedilməsi sahəsində populyarlaşsa da, hələ də bu sahədə yaxşı təcrübə kimi qeyd edilə biləcək nümunələrin sayı azdır.

Apardığımız araşdırmalar göstərir ki, iqlim fəaliyyəti sahəsində ölkədə qəbul edilmiş strateji sənədlərdə (məsələn, Milli Uyğunlaşma Planı) spesifik siyasət hədəfləri ilə yanaşı, büdcə göstəricilərinin olması da çox vacibdir. Həmçinin, OMXÇ və

EUROSAT WGEA-nın illik toplantısında iştirak edən nümayəndə heyətləri

digər strateji büdcə sənədlərinin hazırlanması zamanı milli iqlim fəaliyyəti ilə bağlı qəbul edilmiş bu sənədlərə istinadların sayı artmalıdır. Bu, milli iqlim fəaliyyəti ilə bağlı qəbul edilmiş strateji sənədləri həyata keçirmək üçün büdcə öhdəliklərinin kifayət qədər olub-olmadığını da müəyyən etməyə imkan verir. Eyni zamanda, proqram büdcəsi təşəbbüsünün daha çox qurumu əhatə etməsi də, iqlim fəaliyyətləri üzrə xərclərin monitorinqi üçün məqbul şərtləri formalaşdırma bilər.

Digər bir yanaşma isə büdcə işarələnməsinin tətbiqidir. İqlim dəyişiklikləri ilə bağlı büdcə işarələnməsinə daha çox büdcə təsnifatı çərçivəsində baxılmalıdır. İlk istinad nöqtəsi GFSM (o cümlədən, COFOG) hesab edilir. Yəni bu, Dövlət Maliyyə Statistika Təlimatının metodologiyasına uyğunlaşdırılmalıdır. Adətən iqlim dəyişiklikləri ilə bağlı məsələlər (COFOG) funksional təsnifat üzrə "ətraf mühitin mühafizəsi" xərcləri çərçivəsində maliyyələşdirilir. Lakin, "ətraf mühitin mühafizəsi" bölməsi tam mənada iqlim dəyi-

şiklikləri ilə bağlı prosesin maliyyə qaynağı olaraq çıxış edə bilmir.

İlk məsələ üzrə daha bir çətinlik ətraf mühitlə bağlı məsələlərin maliyyə hesabatlarına təsiri ilə bağlıdır. Lakin bu təsirlərin kassa metodlu büdcə hesabatlılığında əks olunma imkanları məhduddur.

İkinci məsələ iqlim fəaliyyəti ilə bağlı məlumatların çeşidi və vaxtında təqdim olunmasıdır. Məlum olduğu kimi, bir sıra hallarda tədbirlər üzrə maliyyə məlumatları il bitdikdən sonra qısa zamanda AAO-lara təqdim olunur. Lakin qeyri-maliyyə məlumatları ilə bağlı bu sözləri demək çətindir. Əlbəttə proqram büdcəsinin tətbiq olunduğu ölkələrdə nisbətən əlverişli şərait formalaşır.

Bəzən hökumətlər öz ətraf mühit proqramlarını vahid ekoloji plan və hesabatda toplayır. Belə bir plan olmadıqda isə AAO-lar tərəfindən işin aparılması çətinliklərlə müşayiət olunur. Bu hallar üzrə AAO-lar öz ölkələrinə təsir edən əsas ekoloji problemləri nəzərdən keçirir və sonra hökumət tərəfindən keçirilən proqramları siyahıya ala bilərlər.

AAO-lar tərəfindən iqlim fəaliyyətinin qeyri maliyyə məlumatları üzrə uğurun kritik faktorları və KPI-lara dair ortaq məxrəcə gəlinməsi çox vacibdir. Məlumatların vaxtında və keyfiyyətli təqdim olunması eyni zamanda aidiyyəti sahədə İT sistemlərinin inteqrasiyasını da zəruri edir.

Üçüncü məsələ kimi iqlim fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üzrə kadr potensialının formalaşdırılmasını qeyd edə bilərik. Məlum olduğu kimi, bu sahədəki auditlər təkcə maliyyə məsələləri və performans auditi üzrə deyil, spesifik bilikləri də tələb edir. Hazırda bu sahədə müxtəlif təlimlər mövcuddur və bu təlimlərə Hesablama Palatasının əməkdaşları da qatılıb aidiyyəti sertifikatları əldə ediblər. Bu sahədə addımların davam etməsinə zərurət böyükdür. Gələcəkdə INTOSAI və onun müvafiq işçi qrupu tərəfindən iqlim fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı daha dolğun təlim proqramının formalaşdırılması da kadr potensialının yüksəlməsinə xidmət edə bilər.